

VERSLAG

Vergadering:	Raad, nr. 705 (481 ^{ste} openbare) 706
Datum en tijd:	21 oktober 2016, 10.15 18-11-2016uur
Plaats:	SER-gebouw, Den Haag
Aanwezig:	De Boer, Bulten, Busker, Cuijpers, Ten Dam, Van Dijk, Geel, Van Geest, Van Gestel, De Groot, Gunning-Schepers, Hartveld, Van Holstein, Hoogstraaten, De Jong, Limmen, Maessen, Mulder, Passchier, Rijnierse, Stevens, Van Straalen, Swank, Tasma, Van der Veen, Van der Veer, Verhulp, Versteeg, Van Wijngaarden Hamer
Voorzitter	Hamer
Secretariaat:	Timmerhuis Dirven (notulist), Van Driel (secretaresse)

---

1. Opening

De *voorzitter* opent de vergadering.

2. Ingekomen stukken en mededelingen (Overzicht mededelingen, ontvangen en verzonden publicaties R/2811)

De *voorzitter* heet de leden welkom, in het bijzonder:

- De heer Mulder (Vereniging VNO-NCW) die voor het eerst een raadsvergadering bijwoont.
- De heer Cuijpers (LTO-Nederland) die de vacature van de heer Maat tijdelijk vervult.
- En last but not least, de op de publieke tribune aanwezige leden van een Peruaanse delegatie en een aantal mensen van de Talententour FNV.

Het overzicht mededelingen, ontvangen en verzonden publicaties (R/2811) geeft geen aanleiding tot vragen of opmerkingen en wordt voor kennisgeving aangenomen.

3. Verslag van de 704^e (480ste openbare) vergadering d.d. 23 september 2016 (R/2809)

Het verslag wordt ongewijzigd vastgesteld en geeft verder geen aanleiding tot opmerkingen.

4. Ter vaststelling, de ontwerpbegroting SER 2017 (R?2810) en de Herziening reglement Geschillencommissie Fusiegedragsregels R/2812

De voorliggende ontwerpbegroting SER 2017 en de herziening reglement Geschillencommissie Fusiegedragsregels worden vastgesteld.

5. Actualiteiten

Energieakkoord

De *voorzitter* licht toe dat de uitkomsten van de recent verschenen Nationale Energieverkenning 2016 en het Evaluatierapport over de uitvoering van het Energieakkoord positief zijn over de aanpak van het Energieakkoord. In de volgende raadsvergadering zal hierbij uitgebreider worden stilgestaan in aanwezigheid van heer Nijpels, voorzitter van de Borgingscommissie van de SER.

Numerus fixus van technische universiteiten voor bèta-opleidingen:

De heer *Versteeg* merkt op dat in de afgelopen week veel berichtgeving is gewijd aan de omstandigheid dat technische universiteiten een numerus fixus voor meer bètastudies hebben. Met name ook over de reactie vanuit de overheid spreekt hij namens werkgevers hierover zijn zorgen uit. Jarenlang is het beleid gericht op het stimuleren van de instroom op bèta-opleidingen. Vanwege de ontwikkelingen op het gebied van technologisering en digitalisering is het hebben van voldoende talent een absolute noodzaak om als Nederland competitief te kunnen blijven. Spreker zou eenieder willen oproepen om bij minister Bussemaker van OCW onder de aandacht te brengen dat een numerus fixus niet de gewenste oplossing is, zowel voor de korte als de lange termijn.

Mevrouw *Ten Dam* sluit zich vanuit de kroonleden aan bij dit belangrijke signaal, maar voegt daaraan toe dat het ook belangrijk is dat technische studies op een kwalitatief goede wijze kunnen worden aangeboden door technische universiteiten.

De heer *Van Dijk* steunt vanuit werknemers eveneens het signaal van werkgeverszijde. Spreker memoreert dat de overheid tevens is opgeroepen om te voorzien in meer middelen via de structurele bekostiging.

De *voorzitter* stelt vast dat in het dagelijks bestuur van de SER gezocht zal worden naar een gezamenlijke formulering.

6. **Conceptadvies *Een werkende combinatie; werken, leren en zorgen in de toekomst* (Deel I Samenvatting bevindingen & Visie van de raad op toerusting en facilitering in de toekomst R/2813, Deel II Analyses R/2813A)**

In de titel is een foutje geslopen: een werkzame combinatie moet zijn een werkende combinatie. Ter informatie is aan de raadsleden een set met enkele factsheets ter beschikking gesteld. Deze factsheets zijn ook opgenomen in beide delen van het conceptadvies. Voor de vier in het conceptadvies onderscheiden levensfasen zijn hierop feiten en cijfers over de tijdsbesteding gegeven, de gevolgen & ervaringen en de daaraan te verbinden conclusies.

De *voorzitter* stelt het voorliggende conceptadvies aan de orde. Er is voor gekozen om nog niet veel publiciteit te geven aan dit conceptadvies, maar dit pas te doen rond het moment van aanbidding van het advies aan de minister van SZW, de minister van OCW en de staatssecretaris van VWS op de door deze ministeries georganiseerde Arbeid en Zorg bijeenkomst op 31 oktober a.s. Dit was overigens ook al voorzien in de adviesaanvraag.

Omdat zij als voorzitter van de commissie van voorbereiding heeft opgetreden, zal zij een korte inleiding geven, ondersteund door een PowerPointpresentatie, waarvan de informatie is verwerkt in haar inleiding.

Inleiding door mevrouw Hamer:

Als vervolg op ons recente advies *Gelijk goed van start* over de kindvoorzieningen kijken we, zoals door het kabinet verzocht, in dit bredere advies *Een werkende combinatie* naar de gehele levensloop waarin verschillende taken en rollen worden gecombineerd. Het advies is toegespitst op de combineerbaarheid van werk met zorg en in toenemende mate met een leven lang leren. In combinatie met vrijetijdsbesteding wordt dan uiteindelijk toch het in de adviesaanvraag genoemde gebied van leven en werken gedekt.

Gekeken is naar vier fasen uit het leven, die niet zozeer door leeftijd maar door kantelpunten worden bepaald: de jongvolwassenheid, de gezinsfase, de mid-careerfase (46 tot 60 jaar) — bij interruptie door mevrouw *Geel* de oogsttijd genoemd — en de actieve seniorenfase. In al die fasen moeten mensen taken en rollen combineren, wat met drukte gepaard kan gaan. Er is intensief samengewerkt met het SCP dat veel materiaal heeft aangeleverd. Het eerste deel is het eigenlijk adviesdeel, al worden hierin ook de bevindingen samengevat. Een uitvoerig tweede deel bevat de analyse. De commissie heeft ervoor gekozen de analyse in een afzonderlijk deel naar buiten te brengen, omdat het veel nieuw materiaal bevat.

In de vier onderscheiden levensfasen valt een aantal punten op:

- Tijdsdruk doet zich niet meer alleen voor in de gezinsfase, maar begint al in de fase van jongvolwassenheid. Van de zijde van het SER Jongerenplatform is naar voren gebracht dat er onder jongeren veel stress is om 'alle ballen in de lucht te houden'.
- Tijdsdruk gaat door in latere fasen.
- Waar het combineren van taken vooral werd gezien als een kwestie voor vrouwen levert het in toenemende mate ook drukte op bij mannen. Voor de verdeling van taken tussen mannen en vrouwen is dit op zichzelf een goed teken.
- Verwacht wordt dat de combinatiedruk in de toekomst zal toenemen, vooral omdat we meer zullen gaan zorgen voor onze naasten en we meer zullen moeten gaan doen aan een leven lang leren.

Nadat de verschillende combinaties in kaart zijn gebracht, is in dit advies gekeken naar wat we als kansen en risico's zien en welke oplossingsrichtingen we voor ogen hebben. Kansen zien we in de technologie bij het ontzorgen, risico's vooral in de 'deeltijdkiem'. Vrouwen hanteren nog steeds vooral de deeltijdstrategie om alle verschillende rollen en taken te kunnen combineren. Voor de oplossingsrichtingen is vooral gekeken naar de facilitering en toerusting via tijd en/of geld en diensten.

In het advies spreekt de SER zich uit over een breed palet aan oplossingsrichtingen:

- Het slimmer organiseren van tijden. Hiervoor heeft de commissie ook nog eens teruggekeken naar de aanbevelingen uit het SER-advies *Tijden van de samenleving* uit 2011, dat in de afgelopen jaren veel is gebruikt door beleidsmakers en de politiek. Zeker een aantal aanbevelingen is opgepakt, maar een aantal zaken is blijven liggen.
- Het realiseren van sluitende dagarrangementen voor schoolgaande kinderen. Dit betreft één van de aanbevelingen uit het advies *Tijden van de samenleving*.
- Het optimaliseren van verloffaciliteiten in het eerste jaar na geboorte van het kind. Dit in aansluiting op het recente SER-advies over de kindvoorzieningen.
- Het verbeteren van de combinatie van betaalde arbeid en mantelzorg.
- Het bevorderen van het leven lang leren.
- Het bevorderen van de markt voor persoonlijke dienstverlening, zodanig dat kan worden gesproken over goed kwalitatief werk.

Een aantal oplossingsrichtingen kon worden voorzien van concrete voorstellen. Andere oplossingsrichtingen vragen om meer doordenking. Zo is al een aantal malen geprobeerd om een goede inrichting te vinden voor de markt voor persoonlijke

dienstverlening, maar is dit nog niet goed gelukt. De SER wil een poging ondernemen om daartoe wel te komen.

Zoals gezegd, wordt het advies aangeboden aan de ministers Asscher en Bussemaker en staatssecretaris Van Rijn op de arbeid en zorg bijeenkomst op 31 oktober a.s. Om alvast in de stemming te komen voor die bijeenkomst, wordt een 'sneakpreview' getoond van een film die op die bijeenkomst wordt vertoond.

Preview van een film voor de arbeid en zorg bijeenkomst van 31 oktober a.s.:

In deze film vertellen drie jongeren welke taken en rollen zij nu combineren en wat zij op dit punt van de toekomst verwachten.

Eén van de jongeren treedt als mantelzorger op voor zijn verlamde moeder (dagelijks uit bed helpen, af ten toe wassen, ontbijt en avondeten verzorgen, medicijnen geven in het weekend). Hij studeert nog, heeft geen tijd voor een bijbaan en wil ook niet overbelast raken (1 op de 10 jongeren die mantelzorg verricht, raakt overbelast). Hij hoopt in de toekomst met een parttime werkende partner kinderen te krijgen.

Een tweede jongere werkt als hockeytrainer en docent. Omdat hij zijn knie heeft verdraaid, is hij tijdelijk uit de running. Hij wil in de toekomst niet voltijd werken, wanneer hij samen met een partner kinderen heeft.

Een derde jongere heeft net haar havodiploma gehaald en vergezelt haar moeder die mantelzorgster is van haar dementerende oma. In de toekomst wil zij graag werken en kinderen krijgen. Zij verwacht dat zij in de toekomst ook als mantelzorgster zal moeten optreden vanwege de terugtrekkende overheid. In zo'n situatie wil zij haar arbeidsuren terugbrengen.

De *voorzitter* merkt op dat het beeld dat jongeren geen zorgtaken verrichten hiermee is weggenomen.

Inleiding mevrouw Geel (werkgevers):

Mevrouw *Geel* geeft aan met een korte inleiding te zullen volstaan, omdat er van werknemerszijde behoefte is aan een meer uitvoerige inleiding. Ook dit is een aspect van wederzijdse flexibiliteit.

Spreekster laat weten dat werkgevers met belangstelling kennis hebben genomen van het lijvige conceptadvies *Een werkende combinatie*.

Ook heeft zij met belangstelling naar het filmpje gekeken. Aan de ene kant duidt dit filmpje op grote dynamiek en grote mogelijkheden, aan de andere kant leidde het ook tot een beetje 'ademnood' bij haar. Over deze kant van flexibiliteit moeten we niet te licht denken, zo is haar persoonlijke observatie.

Buiten werken en leren stond het leven lange tijd niet op de agenda van de SER. Begin deze eeuw, 16 jaar geleden, spraken we vooral nog over het combineren van arbeid en zorgtaken en over de levensloopbenadering. De aandacht moest toen nog in de eerste plaats gericht op de vraag hoe we de arbeidsorganisatie konden aanpassen aan zorgtaken van, toen nog, met name vrouwen.

Zoals de titel al doet vermoeden, bestreek het advies van vijf jaar geleden *Tijden van de samenleving* al een breder terrein. Op een aantal uitgangspunten en gemeenschappelijke analyses die we toen formuleerden, wordt in het voorliggende advies voortgebouwd. Niettemin gaat dit advies nog een stap verder.

In de eerste plaats geeft dit advies een nieuw en gedifferentieerd beeld — naar haar mening ook een kleurrijk beeld gelet op de prachtige factsheets — van de combinatie van werken, leren en zorgen. Samen met het Sociaal Cultureel Planbureau is uitgebreid onderzoek gedaan. Dit levert een interessant beeld op van hoe in verschillende levensfasen en bij verschillende groepen taken worden gecombineerd en hoe deze zogenaamde combinatiedruk — een nieuw woord voor spreekster — wordt ervaren. Dit

is een belangrijke informatie die een waardevolle bijdrage levert aan het debat dat we hier en in de samenleving moeten voeren over dit onderwerp en aan beleidsvorming hieromtrent. Het laat namelijk zien dat we voor de oplossingen van deze combinatieproblemen heel divers moeten zoeken. Maatwerk in de praktijk is geboden.

In de tweede plaats geeft het advies een toekomstschets. Demografische ontwikkelingen zullen de noodzaak om te blijven combineren alleen maar vergroten, is de verwachting. We leven en werken gemiddeld langer en verlenen meer mantelzorg. Ook vanwege de groei van het aantal chronisch zieken. Maar niet alleen daarom, zeker ook omdat we de zorg zoveel mogelijk dicht om de mensen die zorg nodig hebben aan het organiseren zijn. Dat betekent dat de zorg naar de mensen toe gaat en niet dat de mensen naar zorg gaan. Dat betekent ook een groter beroep op de directe, eigen omgeving. Blijven leren gedurende de loopbaan wordt steeds relevanter als we langer blijven werken. Combinatieproblemen zal dus toenemen, is de verwachting. Maar die blijvend noodzakelijke combinatie wordt tegelijkertijd vereenvoudigd door technologische en digitale vernieuwingen. Die maken het bijvoorbeeld mogelijk om taakcombineerders — alweer zo'n mooi nieuw woord — te ontzorgen via bijvoorbeeld domotica. Dat is een ontwikkeling die het advies wat ons betreft een optimistische toon geeft en ook kansen biedt.

Voor ondernemingen en werkgevers is het relevant dat dit advies nadrukkelijk wijst op het belang van het benutten van menselijk talent. Human capital staat centraal. Daarmee bouwt dit advies voort op het al door de voorzitter aangehaalde advies *Gelijk samen goed beginnen* over de ontwikkeling van jonge kinderen en het voorkomen van ontwikkelingsachterstanden.

Maar ook stelt het advies, net als in het advies *Tijden van de samenleving*, de deeltijdstrategie om arbeid en zorg te combineren aan de orde. In het advies wordt onderkend dat deeltijdwerk op zichzelf in een behoefte voorziet van ondernemingen en werkenden. Maar ook als een manier om onbenut arbeidspotentieel aan te spreken. Jongeren bijvoorbeeld die op die manier werkervaring kunnen opdoen of herintreders.

Het advies geeft daarna verschillende richtingen aan om ook andere combinatiestrategieën dan deeltijdstrategieën te verkennen en ook te stimuleren. Het verkent op welke wijze in het eerste levensjaar van het kind ouders hun werk optimaal kunnen afstemmen op de zorg. De keuzes die ouders in die eerste fase maken met betrekking tot arbeid- en zorgpatronen maken, blijken namelijk in het vervolg van de loopbaan grosso modo gehandhaafd te blijven. Dat betekent vaak een keuze van vrouwen voor deeltijd, ook op de langere termijn. Het is in de tweede plaats van belang dat de moeder en de vader beiden een belangrijke rol vervullen in dat eerste levensjaar. De SER formuleert hiervoor verschillende opties.

Als het gaat om de inzet van menselijk kapitaal is het ten slotte van belang dat dit advies aandacht inruimt voor het creëren van meer werk in de markt voor persoonlijke dienstverlening. Dat past in een benadering van de arbeidsmarkt, waar voor iedereen kans op werk is.

Als werkgevers noemen we hier ook heel graag ook nog eens de wederzijdse flexibiliteit als een belangrijke oplossingsrichting in plaats van de one size fits all-benadering van bijvoorbeeld meer wettelijk verlof. Als spreekster zich probeert voor te stellen wat wederzijdse flexibiliteit in de praktijk zou kunnen betekenen, denkt zij aan de onderwijsadviesorganisatie CPS, waar zij lid is van de Raad van Toezicht, die in hun arbeidsvoorwaardenregeling in toenemende mate in het belang van de continuïteit van de organisatie proberen af te spreken dat mensen vakantiedagen opnemen in de periode dat ook de scholen met vakantie zijn. Dat geeft aan dat flexibiliteit een woord is dat weliswaar een zekere souplesse uitstraalt en daarmee iets prettigs lijkt, maar soms ook

kan leiden tot gesprekken over keuzes die niet altijd voor iedereen heel erg prettig zijn maar wel van belang zijn om werkgelegenheid en de onderneming een echte kans te geven.

Wederzijdse flexibiliteit in de praktijk past heel goed bij de analyse dat differentiatie en maatwerk nodig zijn. Dat is nadrukkelijk naar voren gekomen uit onderzoek, waarvan de factsheets ook getuigen.

Dit advies noemt ook verschillende andere mogelijkheden om het combineren te vergemakkelijken en de tijdsdruk te verminderen. Onder de noemer slimmer organiseren van tijden kunnen ook andere organisaties meer rekening houden met werkenden. Ook dit is meer in lijn met het advies *Tijden van de samenleving*. Bijvoorbeeld via sluitende dagarrangementen voor kinderen. School, kinderopvang en andere activiteiten die op elkaar aansluiten, maar door ook tijd wordt gecreëerd voor de ouders die aan het werk zijn. Ook in de zorg kan rekening worden gehouden met de werkende mantelzorgers.

Ten slotte, zij benadrukt het nog een keer, de uitbesteding van persoonlijke dienstverlening zou een van de oplossingsrichtingen kunnen zijn. Werkgevers hechten zeer aan de markt voor persoonlijke dienstverlening. Dit onderwerp maakt voor ons een belangrijk deel uit van dit advies. Het kunnen uitbesteden van diensten en klussen kan de combinatie van arbeid met andere taken vergemakkelijken en bovendien nieuw werk creëren, vooral ook voor lageropgeleiden. De SER schetst dit terecht als een kansrijke optie, waaraan in de komende tijd mede op basis van internationale voorbeelden verder gewerkt zal moeten worden.

Vanuit het werkgevers- en ondernemersperspectief stemmen wij graag in met het advies met daarbij twee kanttekeningen.

In de eerste plaats de wederzijdse flexibiliteit. Het denken in combinaties van patronen van leven, werken en zorgen is iets wat de samenleving doordeesemt, waarmee iedereen bezig is en waar het gesprek vol over zou moeten gaan. Het is aan de ene kant iets waardoor mensen kansen krijgen om in hun individuele leven de dingen zo vorm te geven als ze echt zelf willen. Het is echter ook goed om vanuit werkgeversperspectief hier te benadrukken dat waar flexibiliteit wordt gevraagd soms echt lastige gesprekken gevoerd zullen moeten worden over hoe je dat dan in de praktijk vormgeeft. Het kan niet alleen maar prettig zijn en ook niet alleen maar van een kant komen. Dit lees je in het advies niet helemaal terug, maar zal in de uitwerking ervan wel degelijk veel aandacht vragen.

In de tweede plaats, zoals ook in de vorige vergadering is geconstateerd bij de bespreking van de conceptversie van de vandaag ter vaststelling geagendeerde verkenning *Mens en technologie*, hangen alle adviezen van de SER in zekere zin met elkaar samen. Maar misschien dat met name ook het voorliggende advies in de komende jaren in samenhang moet worden bekeken met die andere verkenning. Met die woorden sluit spreekster graag haar inleiding af, onder dankzegging aan de commissie en het secretariaat.

Met applaus geven de raadsleden blijk van hun waardering voor deze 'maidenspeech' van mevrouw Geel.

Inleiding mevrouw Passchier (werknemers):

Mevrouw *Passchier* begint haar inleiding met de titel van een proefschrift uit 1992 van historica M. Morée: 'Mijn kinderen hebben er niks van gemerkt'. Het beschrijft de levens van vrouwen uit de jaren '50, '60 en '70, de tijd dat het kostwinnersmodel dominant was: moeder thuis met de kinderen en vader voltijd aan het werk.

“Ook toen al waren er natuurlijk allerlei afwijkingen: alleenstaande vrouwen die niet veel andere keus hadden dan hun eigen brood te verdienen, arbeidsters die uit werken gingen in de huishoudens van de welgestelden om het povere gezinsinkomen aan te vullen, en hoger opgeleide vrouwen die hun talenten niet allemaal onder de stolp wilde laten en alleen maar met de opvoeding van hun kinderen bezig wilden zijn.

Die laatste groep werd min of meer getolereerd in de wereld van de betaalde arbeid, zolang ze thuis maar zorgden dat het eten op tijd op tafel stond, de kinderen netjes aangekleed naar school gingen, en vader er vooral niet teveel last van had.

Vandaar de titel van dat proefschrift: de kunst was om geruisloos te multitasken — en toe nog onbekend woord — en iedereen tevreden te houden.

En zo kon het dat mijn gestudeerde moeder vijf meisjes opvoedde en 's avonds in de huiskamer toezicht hield op het huiswerk maken terwijl ze zelf haar eigen werk voor de volgende dag voorbereidde. Mijn vader zat intussen in alle rust in zijn studeerkamer bij te komen van een zware dag op zijn werk. De boel draaide overigens ook op rolletjes, mede dankzij de werkster — zo heette dat toen nog — die een keer in de week langs kwam voor het 'grove schoonmaakwerk' en het meisje uit de buurt dat oppaste als mijn moeder onverhoopt niet klaar kon zitten met de spreekwoordelijke pot thee als wij uit school thuiskwamen.

Waarom deze uitgebreide introductie? Omdat we enerzijds naar deze werkelijkheid terugkijken als naar een archaisch en voorbij tijdperk — sommigen van ons hebben het zelf zo meegemaakt — maar we anderzijds tot op de dag van vandaag de sporen van deze voorgeschiedenis terugvinden in de (veelal gebrekkige) kaders waarbinnen leven en werken anno nú zich nog steeds afspeelt.

Want het mag dan zo zijn dat vrouwen massaal de arbeidsmarkt zijn opgegaan, en inmiddels is gebleken dat ze daar blijven, en dat steeds meer vaders een papadag nemen: we vertellen er niet bij dat alle andere dagen nog steeds mamadagen zijn. En het is nog steeds niet goed mogelijk om arbeid en zorg voor kinderen te combineren, anders dan in een deeltijd baan.

We verwachten meer dan ooit dat onze oude en zieke medeburgers kunnen rekenen op mantelzorg van hun omgeving, vooral door vrouwen, maar overigens ook steeds meer door mannen. De bezuinigingen in de zorg leiden ertoe dat we in toenemende mate terugvallen op informele arrangementen die gebaseerd zijn op de 'archaische veronderstelling' dat werkende vrouwen in een privéhuishouden geen bescherming van hun betaalde arbeid in arbeidsrecht en sociale zekerheid nodig hebben.

Daarom is het goed dat het kabinet die vraag nu aan de SER heeft gesteld: waar gaan we eigenlijk heen met werken en leven, in zijn brede context, in de toekomst? En wat moet er anders en beter geregeld worden om mensen, mannen en vrouwen, die arbeid en zorg en leren en leven met elkaar combineren, en dat is langzamerhand bijna iedereen, zodanig te faciliteren dat dit goed is voor de betrokkenen, de samenleving en de economie.

Wat nu voorligt, is een zeer gedegen en uitgebreide analyse, zo uitgebreid dat die is samengebracht in een apart deel terwijl de samenvatting ook een heel boekwerk is geworden.

In het eerste deel wordt een palet aan oplossingsrichtingen geschetst, met terugverwijzing naar eerdere adviezen, en op onderdelen worden aanzetten gegeven voor een vervolg. Daarmee is het advies dat we vandaag vaststellen vooral een tussenstand, die om verdere acties vraagt.

De grote uitdaging bij dit onderwerp, dat in het Engels 'work-life balance' heet, is de grote diversiteit aan knelpunten en oplossingen. De knelpunten zijn verschillend per levensfase. De uitgereikte factsheets getuigen daarvan. Maar de knelpunten kunnen zich ook allemaal tegelijk voordoen. Denk maar aan het hebben van kleine kinderen en een

zieke moeder die zorg behoeft. Er zijn ook verschillen tussen lager opgeleiden en hoger opgeleiden. De ene groep heeft het volgens de statistieken misschien iets minder druk, maar wel veel minder regelmogelijkheden of financiële middelen dan de andere groep. En dan maakt het ook nogal uit wat voor soort werk je doet.

Slimmer regelen van tijd klinkt goed. Flexibele werktijden en af en toe thuiswerken kan voor sommige groepen een goed middel zijn om werk en zorg beter te kunnen combineren. Maar werknemers in de zorg, in de schoonmaak of in de winkel kunnen niet ineens hun werkplek naar huis verplaatsen, en ook onderwijzend personeel zit vast aan werktijden die elders worden bepaald.

Zeggenschap over werktijden is inderdaad van groot belang. Maar het vraagt extra inzet en creativiteit om dit te realiseren voor groepen met minder vanzelfsprekende regelmogelijkheden.

En hoe meer sprake is van een 'flexbaan', hoe minder meestal de flexibiliteit voor de werknemer zelf. Ook daarom is de discussie over meer zekerheid van werk en baan van groot belang voor de toekomst. Hier ligt een enorme uitdaging voor werkgevers en werknemers in de context van hetgeen we in een eerder advies inderdaad wederkerige flexibiliteit hebben genoemd.

Eén periode in het leven springt eruit als spitsuur: de periode met jonge kinderen. Vijf jaar geleden adviseerden we in dit huis al in het advies *Tijden van de samenleving* om werk te maken van sluitende dagarrangementen voor schoolgaande kinderen. Sindsdien hebben we er veel over gepraat, maar is er weinig vooruitgang geboekt. Ik hoop dat we hier over vijf jaar niet weer met diezelfde boodschap in het volgende SER-advies komen.

Ook de periode vlak na de geboorte van een kind is cruciaal. In die periode worden beslissingen genomen die de verdere loopbaan van vooral vrouwen bepalen. Vrouwen kiezen er nog steeds te vaak voor om hun werktijd definitief te reduceren en in te kleine deeltijdbanen te werken. Mannen blijven meestal voltijds werken voor het inkomen. Het ouderschapsverlof wordt wel gebruikt, maar meestal als een vorm van verkapte deeltijd, dus vaak maar een dag in de week. In andere landen zien we dat betaald ouderschapsverlof na de bevalling bijdraagt aan een hogere arbeidsparticipatie van vrouwen, en aan een beduidend hogere opname van verlof door vaders. Daarom is het goed dat er in het advies het voornemen is opgenomen om varianten van betaald ouderschapsverlof verder te onderzoeken. Wat ons betreft mag daar vaart achter gezet worden.

In dit traject moesten we vaak gissen naar wat de toekomst zou brengen. Eén ding weten we wel zeker: door de toenemende vergrijzing neemt de druk op werkenden toe om meer mantelzorg te bieden. Bovendien heeft de overheid de laatste jaren een koers ingeslagen in het zorgbeleid waarbij nadrukkelijk gekeken wordt naar de familie en naaste omgeving om nog meer dan nu zorg te gaan verlenen. Dat is wat de vakbeweging betreft niet zomaar waar het heen moet. 400.000 mensen zorgen nu al intensief, meer dan acht uur per week en langer dan drie maanden voor een naaste. De mogelijkheden om betaald werk met mantelzorg te combineren zijn echter beperkt. Je hebt als mantelzorger geluk als je een flexibele en meevoelende werkgever hebt. Over wederkerige flexibiliteit gesproken.

Het onbetaalde zorgverlof wordt niet veel gebruikt, vooral niet als deze voor een langere periode nodig is. Daarom zegt dit advies dat er gekeken moet worden naar vormen van inkomenscompensatie voor werknemers die zorgen voor een naaste. Voor sommigen kunnen spaar- en kredietfaciliteiten een oplossing bieden. Maar ook hier geldt: voor de lagere-inkomensgroepen is dat geen begaanbare weg.

Bij het zoeken naar oplossingen hebben we ook gekeken naar aan het inhuren en uitbesteden van taken in de privésfeer en het huishouden. Daarbij hebben we vastgesteld dat het huidige regelgevingskader, dat werkenden in privéhuishoudens uitzondert van met name sociale zekerheid, in de weg staat aan het ontwikkelen van een toekomstbestendige markt voor persoonlijke dienstverlening met volwaardige werkgelegenheid. Voor de vakbeweging is dit een essentieel punt.

Al diegenen, nog steeds vooral vrouwen, die we geen werkster meer noemen maar wel onze samenleving van taakcombineerders draaiend houden door dagelijks op kinderen te passen, schoon te maken, zieken en ouderen te verzorgen en uit hun isolement te halen. Deze mensen verdienen 'decent work', dat in het Nederlands gewoon goed werk heet. Wat ons betreft had ons advies dus nog wel iets verder mogen gaan dan het agenderen van dit onderwerp op een internationale conferentie. Maar internationale conferenties kunnen heel nuttig zijn om te laten zien dat er echt oplossingen bestaan voor iets waarvoor Nederland maar geen oplossing lijkt te kunnen vinden. We gaan ervan uit dat die conferentie ertoe leidt dat we op afzienbare termijn alsnog concrete beleidsaanbevelingen op dit terrein zullen kunnen doen.

Onze kinderen hebben er iets van gemerkt, onze kleinkinderen zullen er nog meer van merken en dat is maar goed ook: de economische en demografische ontwikkelingen vragen om een fundamenteel andere inrichting van leven en werken in de toekomst.”.

Spreekster sluit haar inleiding af met een extra bedankje aan het secretariaat van de SER. Het enorm dikke deel met analyse en bijlagen en de nog steeds enorm dikke samenvatting is een gevolg geweest van veel noeste vlijt en arbeid van het secretariaat. Daarbij kijkt zij met name naar mevrouw Koopmans. Omdat we iedere keer weer nieuwe vragen hadden en nieuwe antwoorden, statistieken en gegevens wilden, die keurig zijn samengevat in de voorliggende dikke delen. Spreekster hoopt dat die ons gaan helpen om in een nabije toekomst met nog concretere oplossingen te komen.

De raadsleden geven met applaus blijk van hun waardering.

Inleiding mevrouw Van Gestel (kroonleden):

Mevrouw *Van Gestel* wil namens de kroonleden twee bevindingen over het voorliggende advies delen.

In de eerste plaats sluit spreekster zich aan bij de vorige twee spreeksters dat het conceptadvies een noest werkstuk is dat weer uitblinkt in het bijeenbrengen van belangrijke informatie, die nodig is om tot een goed gesprek te komen. Hierin is vooral goed uiteengezet dat mensen taakcombinaties in verschillende levensfasen ervaren als druk en niet alleen in de periode met jonge kinderen, zoals hiervoor misschien werd gedacht.

We hebben ook gezien dat er sprake is van variatie naar opleiding en herkomst. Opmerkelijk is dat mensen met een hogere opleiding aangeven het drukker hebben in hun taakcombinatie, maar tegelijkertijd een hoger welbevinden ervaren. Terwijl mensen met een lagere opleiding gemiddeld genomen een wat relaxtere positie hebben, maar aan de andere kant ook een lager welbevinden ervaren. Dat geeft ons toch te denken hoe het verband precies ligt tussen de gejaagdheid in onze samenleving en de feitelijke drukte in de taakcombinatie. De gejaagdheid wil niemand meer ontkennen. Het geeft ook te denken dat in de onderzoekscijfers terugkomt dat 30 tot 50 procent van de mensen zich in ieder geval één dag in de week opgejaagd voelt. Eveneens in aansluiting op de vorige twee spreekster constateert spreekster dat het advies in deze zin een goede eerste stap is om verder na te denken en de goede aanknopingspunten te vinden om het gevoel van gejaagdheid te verminderen. Soms kan dat door de feitelijke drukte te verminderen door de voorwaarden in tijd en/of geld en diensten waaronder mensen taakcombinaties maken te verbeteren en voor iedereen mogelijk te maken. Aan de andere kant zou ook meer moeten worden nagedacht over andere oorzaken van

gejaagdheid, die vaak buiten de scope van de SER liggen. Anders zal het waarschijnlijk niet mogelijk zijn om dit soort vraagstukken adequaat aan te pakken.

In de tweede plaats heeft spreekster een meer algemene opmerking, die ook verder gaat dan alleen het voorliggende advies. Zoals de vorige twee sprekers al hebben gesteld, zij het met een verschillend accent, kan dit advies worden beschouwd als een eerste belangrijke tussenstap naar verdere doordenking. De kroonleden sluiten zich daarbij aan. Ook andere rapporten en adviezen geven aan dat de SER er steeds beter in slaagt om als platform te fungeren voor de verschillende opvattingen over de toekomst van Nederland. Daarbij geven partijen ook blijk van hun bereidheid om daarover grondig met elkaar in gesprek te gaan. Op een aantal belangrijke onderwerpen is de SER op dit moment nog niet tot een beslissing gekomen: hij heeft een werkagenda geformuleerd waaraan in een later stadium nog invulling moet worden gegeven. Naar sprekers oordeel zijn we nu in een tijdperiode aangeland, waarin we een beetje voorzichtig moeten zijn met het naar voren schuiven van c.q. op een later moment oppakken van kwesties. Dagelijks kunnen de Amerikaanse presidentsverkiezingen worden gevolgd, maar ook de eigen verkiezingen voor de Tweede Kamer zijn niet ver weg. In de theorie over besluitvorming en veranderingen in het beleid is in toenemende mate aandacht voor de factor timing. We kunnen de mooiste ideeën en beste instituties hebben, maar we kunnen de boot ook missen wanneer we niet goed rekening houden met de vraag wanneer er mogelijkheden zijn tot verandering. In de theorie wordt dit een 'policy window' of 'window of opportunity' genoemd ofwel een gelegenheid om een grotere stap voorwaarts te zetten. Het 'raam' daarvoor gaat maar af en toe open en het raam staat vaak maar kort open. Daarom maakt spreekster graag van de gelegenheid gebruik, ook in relatie tot de andere adviezen en verkenningen die vandaag voorliggen, om die urgentie nog eens te benadrukken. Na twee jaar zitting te hebben in de SER beschouwt spreekster het als grote winst dat er een klimaat is waarin partijen om de tafel willen zitten en zij echt bereid zijn om de gewenste stappen met elkaar te delen. Haar kanttekening is dat het alleen delen van die stappen op termijn tot teleurstelling zal leiden, ook bij de buitenwacht. De kroonleden vinden het daarom een goede zaak om de komende tijd, die korter is dan we denken, te gebruiken om als SER ook tot meer substantiële, verdergaande aanbevelingen te komen, uiteraard zo ver als het gaat, waarbij van alle kanten — dat is misschien de echte wederzijdse flexibiliteit — de bereidheid bestaat over de eigen schaduw heen te springen.

De raadsleden geven met applaus blijk van hun waardering.

Verdere opmerkingen:

De heer *De Boer* geeft aan de drie inleidingen als interessant te hebben ervaren. Naar aanleiding van de beschouwingen van mevrouw Van Gestel en de uitgereikte sheets vraagt hij welke inzichten of normen de wetenschap heeft bepaald ten aanzien van normale druk c.q. een gejaagd gevoel.

Mevrouw *Van Gestel* heeft dit punt niet zelf onderzocht of ingebracht en in die zin kunnen anderen de vraag deskundiger beantwoorden. Spreekster gaat ervan uit dat iedereen zich weleens gejaagd zal voelen, maar wijst erop dat het kan leiden tot ongewenste klachten. De factsheets geven ook cijfers weer over burnoutklachten, die zich zelfs bij de groep jongvolwassenen vaak (14 procent) blijken voor te doen. Dit lijkt spreekster een ongewenste situatie.

Hoewel daarop in de raadsvergadering niet dieper kan worden ingegaan, kunnen we ons afvragen dat mensen niet alleen aan elkaar (te) hoge eisen stellen, maar mensen ook aan zichzelf te hoge eisen stellen. Dat kan zich ook voordoen op de werkvloer en zou daar vaker onderwerp van discussie moeten zijn. Streven naar perfectie leidt in de statistieken tot hoge gejaagdheid.

De *voorzitter* merkt op dat er wel veel onderzoek is gedaan naar de oorzaken en effecten van stress, ook van stress op de werkvloer. In het analysedeel (deel II) dat veel bijlagen bevat, wordt daaraan gerefereerd. Terecht geeft mevrouw Van Gestel aan dat je ook op de werkvloer met elkaar ook het gesprek over wat je van elkaar verwacht moet voeren.

Het onderwerp tijdsdruk is met het voorliggende advies niet voor het eerst behandeld. In die zin moest een nieuw gesprek erover echt op gang komen. De adviesaanvraag is ook onderwerp van gesprek geweest in het SER Jongerenplatform, waar een buitengewoon levendige en geëngageerde discussie ontstond, omdat juist jongeren aangaven dat ze het gevoel hebben dat ze veel 'ballen in de lucht' moeten houden: hun opleiding, de start van hun werkzame carrière, een bijbaan, zorgtaken, sport, sociale contacten zoals WhatsApp en ontspanning.

Mevrouw *Geel* heeft een tijdje geleden een interessante inleiding gehoord van een Italiaanse gedragseconoom, Luigino Bruni, die vanuit economisch perspectief ingaat op wat nodig is voor een goede balans. Het zou de moeite waard zijn om hiernaar nog te kijken, misschien zelfs om betrokkene uit te nodigen voor een lezing.

Mevrouw *Bulten* stelt als kersvers kroonlid dat het voorliggende advies één van de eerste adviezen was die zij met het oog van een kroonlid las. Zij vond het niet alleen mooi dat er nog veel in het vat zit voor de toekomst, maar dat het advies ook duidelijke actiepunten met concrete aanbevelingen bevat. Die voorstellen zijn volgens spreekster goed bruikbaar en zullen ook niet op bezwaren stuiten van welke politieke kleur men dan ook is.

Zelf verkeert spreekster als moeder van een jong kind in het 'spitsuur van het leven' en zij vindt het goed dat opnieuw aandacht voor deze drukke periode wordt gevraagd. Het verbaast haar eigenlijk dat het nog niet zo goed is geregeld. Volgens haar zou dat toch moeten kunnen in Nederland.

De heer *Stevens* stelt zich (als actieve senior) eveneens in het 'spitsuur van het leven' te voelen, ofschoon hij blijkens het betrokken factsheet tot het weinig motiverende segment "zorgt niet en leert niet" behoort.

Hij gaat ervan uit dat de heer De Boer bedoelt te zeggen dat het belangrijk is dat wij mede zoeken naar de economie van welzijn en geluk. De materialistische inschatting in allerlei economische vraagstukken begint gelukkig steeds meer verleden tijd te worden. Welzijn en geluk van mensen behoort steeds meer tot de corebusiness van de econoom. Met het voorliggende advies is veel materiaal verzameld en het is belangrijk dat dit ook in de toekomst gedaan wordt. Met het advies is een podium verkregen om de gesignaleerde stappen ook daadwerkelijk te gaan zetten. Daarbij rekent hij op ieders medewerking.

Mevrouw *Passchier* was op een andere wijze geïntrigeerd door de vraag van de heer De Boer, omdat daarmee ook de vraag aan de orde is of het een maatschappelijke vraag is of een vraag die ook werkgevers en werknemers en arbeidsorganisaties raakt. Niet voor niets haalde spreekster de generatie van haar moeder aan, waarbij lager of hoger opgeleide vrouwen werkten 'voor twee'. Vrouwen zijn daarna wel meer op de arbeidsmarkt gekomen, waarbij het werk echter onveranderd bleef. Nu moet worden vastgesteld dat die benadering niet meer werkt: we zullen anders om moeten gaan met arbeid wanneer iedereen zorgtaken krijgt. Om die fundamentele vraag gaat het. Je kunt niet blijven optellen. Mensen voelen zich niet alleen gejaagd, maar hebben ook vreselijk veel te doen. Dat beïnvloedt werk en productiviteit. Er kunnen ook hele positieve zaken uit voortkomen. Maar het gaat hier om 'topsport' en daarvoor is niet iedereen geschikt. Ook voor mensen die niet dagelijks topsport kunnen bedrijven, moeten werken en leven in de toekomst kunnen combineren.

In het advies is een palet van aanbevelingen en oplossingsrichtingen gegeven, maar partijen zullen ook het debat moeten aangaan over die fundamentele vraag.

De heer *De Boer* merkt op dat zijn vraag een informatief karakter had en meer in de lijn van de benadering van de heer Stevens ligt, die terecht stelt dat het ook om het geluk van mensen gaat. Hier is volgens spreker met name sprake van een individuele verantwoordelijkheid om je eigen leven in te richten naar je eigen mogelijkheden en wensen.

Zijn vraag had ook een persoonlijke component. Hij, zijn naasten, collega's en anderen hebben het altijd best druk gehad en zij zullen zich ook weleens gejaagd hebben gevoeld. Dat lijkt hem dan mee te vallen. Wat betekent het voor je geluk wanneer je je één dag per week gejaagd voelt? Hij had niet de neiging hierover afspraken te maken met de vakbeweging.

De *voorzitter* merkt op dat het secretariaat graag bereid is de heer De Boer nader bij te praten over het analysedeel van het advies.

Spreekster sluit zich graag bij de inbreng van mevrouw Bulten aan dat het advies niet alleen bespiegelingen voor de toekomst bevat, maar dat er ook concrete voorstellen en aanbevelingen worden gedaan, die na de overhandiging van het advies op de komende arbeid en zorg bijeenkomst hopelijk hun weg zullen vinden. Daarnaast zullen enkele thema's in de komende periode binnen de SER nader worden doorgesproken. Dit geldt onder meer voor het onderwerp van de markt voor persoonlijke dienstverlening, dat overigens ook nadrukkelijk aan de orde komt in het vandaag vast te stellen advies *Mens en technologie*.

Voor alle drie vandaag geagendeerde adviezen geldt dat de SER voortdurend op zoek is naar een benadering waarbij de kansen van nieuwe ontwikkelingen worden gepakt en de risico's/bedreigingen worden voorkomen.

Afronding bespreking en vaststelling advies:

De *voorzitter* rondt de bespreking af. Zij bedankt de commissie maar vooral ook het secretariaat (mevrouw Koopmans, Riemens, Hendriks, Bij de Vaate en in een eerder stadium mevrouw Roeters) voor het vele verrichte werk.

Met een applaus vallen de raadsleden de voorzitter hierin bij.

Het voorliggende ontwerpadvies wordt unaniem door de raad vastgesteld. Zoals gezegd, wordt het advies aangeboden aan de ministers van SZW en OCW en de staatssecretaris van VWS op de arbeid en zorg bijeenkomst van 31 oktober a.s.

7. Conceptadvies Toekomstgericht beroepsonderwijs Deel I (R/2814)

De *voorzitter* stelt het voorliggende conceptadvies aan de orde.

Mevrouw Hamer geeft als voorzitter van de commissie van voorbereiding een korte inleiding, ondersteund door een PowerPointpresentatie, waarvan de informatie is verwerkt in haar inleiding.

Inleiding mevrouw Hamer:

De *voorzitter* wijst erop dat de behandeling van dit advies vergelijkbaar is met die van het advies over de kindvoorzieningen in het kader van de adviesaanvraag over werken en leven in de toekomst. Ook hier is een onderdeel uit een bredere adviesaanvraag met voorrang behandeld, omdat dit meer urgentie had. In de bredere adviesaanvraag staan twee onderwerpen centraal. In de eerste plaats de toenemende druk op het middensegment van de arbeidsmarkt voor het beroepsonderwijs. In de tweede plaats de daling van de instroom in de beroepsbegeleidende leerweg van het middelbaar

beroepsonderwijs (bbl) en de opkomst van nieuwe vormen van praktijkleren. Dit tweede onderwerp is voorrang gegeven, omdat die daling van de bbl uiteraard een halt moet worden toegeroepen.

In een vervolgadvis zal de commissie AMV zich over de andere thema's uit de adviesaanvraag buigen en ingaan op de meer structurele vraagstukken in het beroepsonderwijs. Daarvoor noemt dit eerste deel overigens al een aantal richtinggevende opgaven.

Terugloop bbl:

De analyse in het advies laat een jarenlange daling zien in de instroom in de bbl, maar laat ook zien dat het goed is om hier meer precies naar te kijken. Dan blijkt dat er grote verschillen zijn tussen sectoren en ook tussen de vier niveaus van de bbl. Ook is de situatie anders in stedelijk gebied en in diverse regio's, met name waar sprake is van een krimpende bevolking.

De verklaringen voor de daling lopen nogal uiteen. Naast de conjunctuur (economische crises): spelen ook een rol: het imago van het beroepsonderwijs, de studie- en beroepskeuze, de invloed van overheidsbeleid en fricties in de aansluiting tussen enerzijds vmbo – mbo en anderzijds mbo – hbo.

Werkend leren is een kansrijke route:

Praktijkleren speelt dan ook een cruciale rol in het beroepsonderwijs.

Veel deelnemers ervaren praktijkgericht leren als stimulerend en positief en het geeft een krachtige voorbereiding op de beroepspraktijk. Internationaal wordt het Nederlands stelsel van beroepsonderwijs geroemd met zijn twee leerwegen (de beroepsopleidende leerweg of bol en de beroepsbegeleidende leerweg of bbl) met veel aandacht voor praktijkleren. Ten opzichte van de bol is de praktijkcomponent in de bbl aanzienlijk groter. Bovendien biedt de beroepsbegeleidende leerweg (bbl) een goede startpositie op de arbeidsmarkt: bbl-ers doen het beter op de arbeidsmarkt dan bol-ers.

Halt toeroepen aan dalende instroom in de bbl:

Om de dalende instroom in de bbl een halt toe te roepen, doet de raad een aantal aanbevelingen. Eén van de belangrijkste punten is dat (potentiële) deelnemers beter moeten worden geïnformeerd. Daarnaast moeten meer bbl leerwerkplekken worden gerealiseerd en moeten docenten en praktijkbegeleiders beter worden toegerust.

De overheid kan dit ondersteunen door bijvoorbeeld de zogeheten Studiebijsluiter, die informatie geeft over de arbeidsmarkkans, verplicht te stellen. Ook is van belang om negatieve gevolgen van het nieuwe bekostigingsmodel (het cascademodel) voor bbl-ers die willen doorstromen naar een volgend niveau weg te nemen. Bedrijven kunnen worden aangemoedigd meer bbl-plekken beschikbaar te stellen door de subsidieregeling voor bedrijven die bbl deelnemers opleiden aan te passen.

Nieuwe vormen van praktijkleren:

In de praktijk ontstaan innovatieve vormen van publiek-private samenwerking waarin nieuwe vormen van praktijkleren tot ontwikkeling komen. In een zogenoemde hybride leeromgeving komen theorie en praktijk dicht bij elkaar, bijvoorbeeld door theorie juist op de werkplek te doceren en niet in een schoolklas. Het advies bevat aanbevelingen om deze kansrijke ontwikkeling verder te stimuleren.

Richtinggevende opgaven voor toekomstgericht beroepsonderwijs:

Zoals gezegd, bevat het advies ook alvast een aantal opgaven voor een toekomstgericht beroepsonderwijs, waarover de raad zich graag buigt in het vervolgadvis. Het voorliggende advies zal met voorrang aan het kabinet worden voorgelegd, omdat het

behandelde onderwerp zeer binnenkort in de Tweede Kamer aan de orde zal zijn. Spreekster hoopt dat het advies zal bijdragen aan de verdere stimulering van de bbl.

Gesprek met de heren De Groot (namens de kroonleden), Van Dijk (namens de werknemers) en Van Straalen (namens de werkgevers):

Betrokkenen nemen samen met de voorzitter plaats achter het sprekersgestoelte. De eerste vraag die de voorzitter hen voorlegt, is een gewetensvraag: Wanneer je in de tijd terug zou kunnen gaan tot het begin van je schoolcarrière zou je dan kiezen voor een bbl-opleiding?

De heer *De Groot* meent dat het gepast is om deze vraag te beantwoorden vanuit zijn rol als vader van een zoon van 14 jaar. Hij ziet hem aan de ene kant worstelen met allerlei ingewikkelde theoretische vakken. Aan de andere kant ziet hij een enorme passie ontstaan wanneer theorie en praktijk in de klas met elkaar worden gecombineerd door gedreven docenten. Dit laatste wenst hij zijn zoon graag toe. Zelf heeft spreker dit helaas niet op deze manier meegemaakt. Hier zit volgens spreker een enorm potentieel voor de verdere ontwikkeling van het beroepsonderwijs, hoe krachtig dit vanuit internationaal perspectief ook is, en die boodschap klinkt ook tussen de regels uit het advies door.

De heer *Van Dijk* zou als hij opnieuw zou kunnen beginnen graag slager willen zijn. Hij vindt dit een prachtig vak, zeker als je het vak op een goede en eerlijke manier uitvoert. Via de bbl kan je ook een slagingsopleiding beginnen. Wellicht ligt hier nog een tweede kans voor spreker.

De heer *Van Straalen* beantwoordt de vraag vanuit het perspectief van wat vandaag bekend is over beroepsonderwijs. De bbl sluit heel dicht aan bij de beroepspraktijk, die onvoorstelbaar snel verandert. Voor het voorheen bijna statische onderwijs betekent dit, hoewel het onderwijs gelukkig verandert, dat die ontwikkelingen moeilijk te volgen zijn. Juist omdat de bbl de verbinding naar de beroepspraktijk maakt en blijft borgen, vindt spreker dit een mooie opleiding. In de bbl wordt de dynamiek van ontwikkelingen bij bedrijven op een goede manier geïncorporeerd in het onderwijs.

De *voorzitter* vraagt wat betrokkenen de toegevoegde waarde c.q. winst van het advies vinden.

De heer *Van Dijk* denkt dat het voor de korte termijn van het grootste belang is dat de voorlichting over arbeidsmarktkansen wordt verbeterd. Zoals dit al door de voorzitter is toegelicht, wordt daarom voorgesteld om de zogeheten Studiebijsluiter, die informatie geeft over de arbeidsmarktkansen, verplicht te stellen. In de praktijk wordt vaak gekozen voor economisch-administratieve bol-opleidingen. Ook naar aanleiding van het vast te stellen advies over digitalisering en robotisering moet je echter ook de vraag stellen of er over enkele jaren nog wel werk is in economisch-administratieve beroepen. Juist via de leerwerkplekken van de bbl in sectoren als de techniek en de zorg is sprake van een goed perspectief op een baan. Bovendien leer je in een bbl-opleiding het vakmanschap op de werkvloer. De praktijkbegeleiders met wie hij gesprekken heeft gevoerd, zijn fantastische mensen van wie je een vak van alle kanten kan leren, terwijl je tegelijkertijd aan het werk bent in een bedrijf. De bbl is in die zin een ondergewaardeerde route, die je via voorlichting en arbeidsmarktinformatie veel beter tussen de oren van potentiële studenten kunt krijgen.

De heer *Van Straalen* is het hiermee eens. De timing van het advies is goed omdat in de Kamer snel over dit onderwerp zal worden gesproken. Het is nuttig dat de SER in een advies niet alleen problemen of uitdagingen analyseert maar ook oplossingsrichtingen voorstelt. Die zijn volgens spreker op een goede wijze in het advies verwoord.

Duaal leren noemt spreker het item waarin met het oog op de nabije toekomst invulling zal moeten worden gegeven. Bbl is een vorm van duaal leren. Daar hoort uiteraard passende bekostiging bij en communicatie van het arbeidsmarktperspectief. De verplichte bijsluiter is, zoals de heer Van Dijk al aangaf, daarin cruciaal zodat potentiële studenten weten welke arbeidsmarktperspectieven een opleiding heeft vóórdát ze eraan beginnen.

Op dit moment wordt het bedrijfsleven geconfronteerd met vacatures die niet vervulbaar zijn, terwijl er nog steeds werkloosheid is en er nog steeds mensen worden opgeleid in richtingen die heel weinig arbeidsmarktperspectief hebben. Dat doen we dus verkeerd. Het advies ziet spreker als een goede richting om op die punten verbetering aan te brengen.

De heer *De Groot* sluit zich in sterke mate aan bij de inbreng van de heren Van Dijk en Van Straalen. Twee punten zou hij extra willen onderstrepen, ook met een knipoog naar de heer De Boer als het gaat om de wetenschappelijke stand van zaken:

- Er is sprake van een grote evidentie over het belang van contextleren. Hier ligt nog een enorm potentieel open om dit ook in de praktijk toe te passen.
- Er is eveneens grote evidentie voor de ontwikkeling dat het middensegment op de arbeidsmarkt in toenemende mate onder druk staat.

Deze twee punten worden in het advies nogmaals onderstreept en ook geagendeerd.

Het probleem van het imago is ingewikkelder. Hij hoopt dat het advies met het signaal dat de bbl moet blijven bestaan ook bij kan dragen aan het versterken en verbeteren van het imago van juist deze vormen van onderwijs. Daarbij plaatst hij meteen de kanttekening dat in 1983, het moment waarop hij zelf naar de middelbare school ging, de discussie over het imago van het beroepsonderwijs toen precies hetzelfde was als nu: je moest vooral naar de mavo en niet naar de lts, gold toen voor veel kinderen uit zijn klas. Hij herkent dus de zorg om het imago van beroepsonderwijs, tegelijkertijd constateert hij dat hier sprake is van een diepgeworteld maatschappelijk probleem. Naar de toekomst toe behoeft dit veel aandacht, maar dan nog zal het lastig te beslechten zijn. Ook dit signaleert het advies overigens.

De heer *Van Straalen* voegt hieraan toe dat het imagoprobleem zich al voordoet vóór het mbo. Een groot deel van het imagoprobleem raakt de perceptie van ouders over het toekomstperspectief van opleidingen voor hun kinderen. Het imagoprobleem begint eigenlijk al in het primaire onderwijs en is uiteraard ook in het voortgezet onderwijs aan de orde.

Zoals gezegd, zijn er veel moeilijk vervulbare vacatures. Maar in het vmbo wordt desondanks maar mondjesmaat voor een technische opleiding gekozen. Deels gaat het hier om een imagoprobleem. In ieder geval gaat het ook om de beleving bij mensen. Om hierin een kanteling teweeg te brengen, is nog een uitdaging voor alle partijen.

Desgevraagd merkt de heer *Van Dijk* op dat werkgevers en werknemers hierin samen kunnen optrekken door: (i) het maken van goede cao-afspraken, (ii) de inzet van middelen uit O&O-fondsen voor bijvoorbeeld voorlichting over arbeidsmarktperspectieven en (iii) de samenwerking van werkgevers en werknemers in de Samenwerkingsorganisatie Beroepsonderwijs Bedrijfsleven (SBB), ook als het gaat om leerlingen meer dwingend — zonder dat sprake kan zijn van dwang — een keuze te laten maken voor opleidingen met een goed baanperspectief.

Het is inderdaad wrang dat veel leerlingen kiezen voor een administratieve-economische opleiding, maar dat het moeilijk zal zijn hierin werk te vinden op de arbeidsmarkt. Spreker sluit zich bij de heer Van Straalen aan dat werkgevers en werknemers meer aanwezig zullen moeten zijn in met name het voortraject van de vmbo. Dat kan bijvoorbeeld via de SBB.

Op de vraag hoe het signaal kan worden versterkt dat je met een bbl-opleiding vaak sneller aan het werk komt, wijst de heer *Van Straalen* nogmaals op de aanbeveling om de zogeheten Studiebijsluiters, die informatie geeft over de arbeidsmarkkansens aan leerlingen/studenten en hun ouders verplicht te stellen voor het mbo. De Studiebijsluiters zou echter al aangeboden moeten worden in de periode daarvóór ten behoeve van het vmbo.

De heer *Van Dijk* sluit zich hierbij aan.

De *voorzitter* concludeert dat uit het gesprek de aanbeveling naar voren komt dat al in een eerder stadium de arbeidsmarktperspectieven van opleidingen beter zouden moeten worden gecommuniceerd, waarmee ook het imago van het beroepsonderwijs kan worden verbeterd naar leerlingen en ouders.

De heer *Van Dijk* merkt op dat ook voor het vervolgadvisie de boodschap belangrijk is dat je moet blijven leren terwijl je werkt. In een eerder SER-advies is geconstateerd dat dit ook wat vraagt van de organisatie van het onderwijs. Voor het publieke onderwijs en in dit geval mbo-scholen is het nog steeds moeilijk om met modules en deelcertificaten te werken, zodat werkenden zich kunnen bijscholen op nieuwe ontwikkelingen, bijvoorbeeld door zich op een bepaald onderdeel van hun vak te kunnen bijscholen in de nieuwste technieken. In de bankensector had al op een eerder moment kunnen worden onderkend dat bijscholing op ICT-gebied nodig is.

De *voorzitter* concludeert dat de heer Van Dijk met deze inbreng ook een 'inkijk' geeft in de vervolgadvisering.

De heer *Van Straalen* bevestigt desgevraagd dat de samenwerking tussen bedrijfsleven en beroepsonderwijs is geborgd via de SBB en ook goed functioneert. Samen met de heer Heerts (voorzitter MBO Raad) bekleedt spreker het duovoorzitterschap van de SBB. Toch is deze samenwerking eigenlijk nog onvoldoende, omdat beroepsonderwijs niet alleen het mbo betreft maar ook het vmbo en uiteraard het hbo. Werkgevers en werknemers moeten bedrijfsleven breed proberen om samen met het onderwijs vorm te geven aan wat nodig is voor leerlingen en studenten en daarmee voor de arbeidsmarktperspectieven, wat weer profijtelijk is voor heel Nederland.

De *voorzitter* memoreert dat in het in korte tijd opgestelde, voorliggende advies wordt gepleit voor het overeind houden van de bbl. Wat zou de heer De Groot vanuit de kroonledengeleding willen meegeven aan de commissie AMV ten behoeve van de vervolgadvisering, ook in relatie met het hierna vast te stellen advies *Mens en technologie*.

De heer *De Groot* ziet vier hoofdlijnen die al in het advies worden aangestipt, maar om nadere uitwerking vragen in de vervolgadvisering:

- Zoals gezegd, is verbetering van het imago van het beroepsonderwijs belangrijk.
- Hij sluit zich bij het advies aan dat het beroepsonderwijs en de samenwerking met het bedrijfsleven en overheid, dus tripartiet, juist op het niveau van de regio moet worden opgepakt. Mogelijk kan de werkconferentie in SER-verband van a.s. woensdag met de economic boards (naar aanleiding van Agenda Stad) daarvoor een opstap zijn.
- Verder benadrukt hij het grote belang om je niet alleen op jongeren te richten, maar het beroepsonderwijs in het perspectief van een leven lang leren te plaatsen. Er liggen nog grote uitdagingen hoe dat leren ook echt op de werkplek kan plaatsvinden.
- Ook door kennisinstellingen zullen nog grote stappen moeten worden gezet in het identificeren van een aantal grote uitdagingen, die voor een deel te maken hebben met het ontwikkelen van nieuwe vaardigheden om zaken goed te laten landen. In de tweede plaats gaat het ook om het complexe cluster van het vraagstuk van

certificering in de veranderende, steeds flexibeler wordende arbeidsmarkt. Dat kan niet alleen op de klassieke manier van certificaten van kennisinstellingen. Daarvoor zijn nieuwe arrangementen nodig. Die zijn ook van belang omdat werknemers daarmee kunnen aantonen welke kennis zij hebben opgedaan in de periode dat zij steeds vaker van werkgever zullen wisselen. Dit onderwerp is overigens niet alleen voor kennisinstellingen relevant, maar ook voor de tripartiete samenwerking op regionaal niveau.

De heer *Van Dijk* sluit zich hierbij aan.

Datzelfde geldt voor de heer *Van Straalen*. Hoewel wel meer onderwerpen te noemen zijn, zijn de onderwerpen die de heer De Groot heeft genoemd heel belangrijk. Spreker memoreert te hebben opgemerkt dat duaal leren waanzinnig belangrijk wordt, ook in het kader van leven lang ontwikkelen, wat hij een betere term vindt dan een leven lang leren. Er zijn nog onvoldoende arrangementen op het gebied van een leven lang ontwikkelen. Dit heeft alles te maken met certificering en het werken met modules zodat opleidingen toegankelijker worden voor werkenden en ook bijdragen aan hun noodzakelijke scholing.

Met applaus geven de raadsleden blijk van hun waardering voor de inbreng van de heren Van Dijk, De Groot en Van Straalen.

Verdere opmerkingen:

De heer *Hartveld* vindt het jammer dat de heer Verhagen niet aanwezig is, omdat hij een vraag heeft over een praktisch probleem in de sector bouwnijverheid. In deze sector heeft een enorme verschuiving plaatsgevonden naar flexibel personeel, zzp'ers en buitenlandse arbeidskrachten onder gelijktijdige afbraak van de collectieve scholingsvoorzieningen. Jarenlang bestond in de bouwnijverheid een traditie van gezamenlijk opleiden. Dat is weg.

Ten behoeve van de vervolgadvisering merkt hij op dat je niet raar moet staan te kijken dat het aantal mensen dat wordt opgeleid daalt, wanneer de infrastructuur wordt afgebroken. Hij sluit zich overigens volledig aan bij het in het voorliggende advies opgenomen pleidooi voor duaal leren.

Ook kan spreker zich niet vinden in een opmerking in het voorliggende advies over verlaging van de lonen ten opzichte van het minimumjeugdloon. Dat werkt volgens spreker niet. Wanneer er kraptes in technische beroepen zijn, zal daarvoor ook moeten worden betaald. De bouw en schilders hebben voor een andere insteek gekozen: zij hebben de lonen van leerlingen verlaagd, wat spreker eveneens een foute remedie noemt.

Nu de heer Verhagen niet aanwezig is, merkt de heer *Van Straalen* bij wijze van eerste reactie op dat het omgekeerde ook niet werkt. In de bouw waren de lonen aanvankelijk voor jonge instroom op leerwerkplekken heel erg hoog.

Het advies refereert ook aan oorzaken van de scherpe daling van de bbl in de afgelopen jaren. Eén van de oorzaken was ook de conjunctuur. In de bouw was volgens spreker al een beweging gaande waarin men naar een andere vormgeving zocht; de conjunctuur heeft bijgedragen aan een versnelling.

De *voorzitter* concludeert dat de vraag van de heer Hartveld wordt vastgehouden voor een volgende discussie.

Spreekster stelt vast dat er verder geen vragen of opmerkingen meer leven.

Afronding bespreking en vaststelling advies:

De *voorzitter* rondt de bespreking af. Zij bedankt de commissie maar vooral ook het secretariaat (mevrouw Claassen en de heer Baarda) voor het vele verrichte werk.

Het voorliggende ontwerpadvies wordt unaniem door de raad vastgesteld (inclusief een enkele redactionele aanpassing).

Zoals gezegd, zal de commissie AMV de vervolgadvisering ter hand nemen.

8. Verkenning en werkagenda digitalisering Mens en technologie: samen aan het werk (R/2815)

De *voorzitter* memoreert dat in de vorige vergadering een uitgebreide gedachtewisseling heeft plaatsgevonden over een eerdere conceptversie van dit advies (die op 23 september jl. openbaar is gemaakt door deze op de SER-website te plaatsen). Zoals toen aangekondigd, heeft een (nadere) achterbanraadpleging bij sociale partners plaatsgevonden, die buiten een aantal kleinere aanpassingen niet tot fundamentele aanpassingen heeft geleid.

Deze wijzigingen en de suggesties die vorige maand in de raad gedaan zijn, zijn verwerkt in de definitieve versie die nu voorligt.

Het voorliggende ontwerpadvies wordt unaniem door de raad vastgesteld.

De voorzitter bedankt de voorzitter van de commissie van voorbereiding, de heer Van der Veen, en het secretariaat voor het verrichte werk.

9. Rondvraag en sluiting

Rondvraag:

Van de rondvraag wordt geen gebruik gemaakt.

Werklunch:

Ook na afloop van deze vergadering vindt een (besloten) werklunch plaats. Als spreker is deze keer uitgenodigd de heer Von Meijenfelt, coördinator nationale implementatie Werelddoelen (Sustainable Development Goals, SDG's) vanuit het ministerie van Buitenlandse Zaken. Het gaat hier om de in 2015 in UN-verband afgesproken mondiale doelen die een einde moeten maken aan armoede, ongelijkheid en klimaatverandering.

De volgende raadsvergadering vindt plaats op 18 november a.s. om 10.15 uur.

De *voorzitter* sluit de vergadering om ca. 11.50 uur.